

Hajszák a nyolcvanas években

Országos atomizálódás

A hetvenes évek utolsó negyedében számos föl ismerés a nyilvánosság elé kerülhetett abból, amiről korábban hallgatni volt ildomos. A kultúrában a politika elsősorban azért volt kénytelen engedni, mert a hivatásirányú oktatás céljatévesztettségét nem lehetett tovább elhallgatni, a megoldás keresésében viszont ajánlatos volt nyilvánosságra hozni a problémákat és a szakemberi véleményeket.

A jugoszláv társadalom alapproblémája a belső összhang hiánya. A politika igazából képtelen magának megnyerni az embereket. Csupán annyira hajlandó ismerni őket, amennyi tájékozottságra a hatalom gyakorlásához szüksége van. Az öngazgatás többnyire a csoportérdek olyan eluralkodását jelentette, ami a társadalmi fejlődés, az ország gazdasági és kulturális erősödése helyett az önzésnek nem ritkán egészen hitvány, közösségellenes formáit juttatta érvényre.

Tito politikájának folytonosságát azonban az emberek nagy többsége nem ellenzi. De hiába érzik sokan úgy, hogy a két nagy politikai tömb közötti egyensúlyozásnál, ill. a centralizmus és az önrendelkezés közötti félútnál okosabb lenne egyik vagy másik megoldást választani, a „szocialista” Jugoszlávia lényegében olyan rendőrállammá fejlődött a túlerősített hadi potenciáljának és a munkátlanságából valamint a cinikus helyezkedéséből élő bürokráciájának köszönhetően, amely – persze, elsősorban a külső támogatottságának köszönhetően – képes volt fölényesen megőrizni a biztonságát, egységének látszatát.

Egyfelől tehát adva van egy jórészt idejétmúlt XIX. századi materialista utópiából konstruált országos társadalmi program, amelyet az adott viszonyokkal való összeegyeztethetlensége miatt lépten-nyomon magyarázni kellett a dolgozóknak. Másfelől pedig a gondjaikkal egyre terheltebb emberek adóttak, akiknek többsége, megfelelő színvonalú iskolai nevelésben nem részesülván, lehetősége szerint a nyugati tömeg-

társadalom eszményeit követi. Magától értődően a bürokrácia életgyakorlata is nem ritkán teljességgel eltér azoktól az elvektől, amelyek megtestesítésére, hirdetésére rendeltetett.

Nincs munkakultúra. Egyrészt vannak, akik a létfenntartásuk, esetleg a gyarapodásuk érdekében – olykor egészen egészségtelen körülmények között – robotolnak, s vannak, akik a haszonélvezői ennek a szomorú helyzetnek. Ennek dacára az iskolákban és a médiában még mindig azt sulykolják leginkább az emberek fejébe, hogy a második világháború végén uralomra jutott munkásosztály gyakorolja a hatalmat, akkor is, ha az ún. reakciós elemek hátráltatják a közhasznú tevékenységét, amelyet a kommunistákkal az élen fejt ki. A nyolcvanas években azonban már a felszínre került problémák cáfolják meg ezeket a dogmákat. Sztrájkokra kerül sor, még hozzá a földművelés és állattenyésztés eldorádójában, a Vajdaságban is, ahol – abban az időben, amikor a hivatalos ideológia, tagadván a válságot, tiltja a vitát a kommunikációs eszközökben – a malmok, a cukorgyárak és a vágóhidak veszteségesek.

A fentebb említettek mellett tehát egyre nő azok száma, akik mind a fogyasztást eszményítő, mind a hivatalos társadalometikát valló (esetleg ezek egységét képviselő) csoportokon kívül maradnak, mivel az anyagi érvényesülés lehetősége és az erkölcsi motiváltság egyaránt kimaradt az életükből. Ezek jelentős része külföldön vállal munkát, köztük a legjobb szakemberek is, míg sokan közülük a hazai körülmények között igyekeznek föltalálni magukat. Ez a kutatók, tudósok, szakemberek esetében azért nem könnyű, mert a bürokráciának nincs igazából szüksége rájuk. Az országos tervek rendre nem teljesülnek. Nincs célszerű jövőtervezés, s nem okoz nagy gondot a programok megvalósíthatatlansága. A tipikus esetekből, a nagy károkból nem vonnak le a jövőben hasznosítandó következtetéseket. Ha igen, akkor gyorsan elfeledik azokat. Ez azért is érhető, mert a reformokat szaporító államideológia sem

számolt az ország területén élő emberek valós tulajdonságaival, örökölt szokásaival, s ezek megváltoztathatóságának korlátjaival.

A dolgozóra mint emberre, vagy az új ismeretekre, földfedezésekre igazából nincs szükség. A munkás azonban – legalábbis, ha van rá módja – termel, a kutató viszont a ritka kivételtől eltekintve: fölösleges. Nem ritkán veszélyes is.

Mirnicz Károly ismert demográfus ekkor már több mint egy évtizede munkanélküli. Kimutatásai és összefüggés-értelmezései aláásnák a hatalmat, ezért nincs szükség rájuk. A saját tapasztalata alapján írta utólag a többi között a következőket: „Gyakorlatilag a nemzetiségi közéletben tevékenyebben működő minden egyes intellektuel rendőri-belbiztonsági ellenőrzés alá került. A »gyanús« és nacionalizmussal vádolt nemzetiségi intellektuelek az üldözöttek listájára kerültek; a szellemi aktivitás jogát megvonták tőlük, szellemi halálra, tartós hallgatásra ítélték őket. Időnként kampányokat szerveztek, hogy megfélemlítsék az egyes, még önállóan működő nemzetiségi intézmények munkatársait. E tekintetben mindig kapóra jöttek a mondvacsinált, kigondolt botrányok.” (**Nemzetiség és demokrácia.** ÚS, 1990. 3. sz.)

A vidékre (Adára) szorult, akkor már neves pszichológus, Hódi Sándor személyesen győződhet meg róla: a bürokratát nem érdekli a dolgozó mint szubjektum, viszont a szakmai feltékenysége következtében ellenséges a tudománnyal és annak művelőivel szemben. A tudományban és az egyetemeken nem a tehetéseket karolják föl, hanem a kevesebb gondot jelentő és a hiúságot kevésbé sértő középszert.

Az elbürokratizálódás azonban csak ezután teljesedik ki igazán. A nyolcvanas évek végéig – 1975-től, az érdekközösségek megalakítása óta – országszerte 50%-kal növekedett a művelődési intézmények dolgozóinak száma, a produkció pedig valamelyest mindenütt csökkent. A színházi előadások esetében ez 4%. Ezzel szemben 13%-kal a művészek, 7%-kal a segédszemélyzet, 100%-kal pedig a tisztviselők száma növekedett. (Erre a szabadkai Népszínház is jó példa.) A könyvkiadásban viszont 1975 óta 23%-kal kevesebb könyvet adtak ki, viszont 62%-kal több embert foglalkoztatottak. Míg az NSZK-ban két terjesztő adja el a könyveket, addig Jugoszláviában minden könyvkiadónak külön terjesztő hálózata, könyvelősege és raktára van.

A munkásság számára emberibb munkafeltételek megteremtése a higiénia és a környezetismeret

funkciókörének elmélyítésével, kiszélesítésével és a kiadások jelentős növelésével járna. Mindazonáltal a tálmányokhoz szükséges kísérletek önmaguk is sokba kerülnének, nem beszélve a következményükről, a még sokkal költségesebb beruházásokról. Ezeket viszont lényegesen korlátozza az életszínvonal növelésének kötelessége, minthogy az országnak – ha nem a hatvanas évek világcsodájának számító mértéke szerint is – legalább a szocialista tömb államaival szemben meg kell őriznie a szocialista öngazgatás magasabb rendűségének látszatát. Más szóval a vezetés jelentős mértékben a javak megtermelőire kénytelen bízni a döntést: mennyit osszanak szét belőlük, ill. mennyi váljon az újratermelés eszközévé. Az egyre inkább a fogyasztás növelése mellett döntő emberek (ill. azok előjárói) ezzel a saját családjuk távolabbi jövőjét ássák alá. Aligha függetlenül a növekvő bizalmatlanságtól. Ti. ha ők nem tartanak igényt az anyagiakra, akkor majd azoké lesz a zsákmány, akik sohasem úgy cselekedtek, ahogyan beszéltek. A növekvő, az évtized közepén már két számjegyű infláció sokak számára indokoltá teszi az anyagiasságot. S azokat is meg lehet érteni, akik jó előre szeretnék bebiztosítani a létfeltételüket, hiszen soha nem volt méretűre, egy millióra emelkedett a munkanélküliek száma az országban, szemben a 40 000 milliárdossal.

Az akkori megrakottan csillogó kirakatok azt tarták el, hogy a nyolcvanas évek elején a fejletlen európai országok is többet különítettek el tudományos kutatásra, mint Jugoszlávia. Míg azok a társadalmi összterméknek 1,5-1,7%-át fordították vizsgálódásokra, addig Jugoszlávia csak 1,1%-át. A közepesek 1,7-1,8%-át, a fejlettek viszont 1,9-2,0%-át. Így aztán nem csoda, ha a hetvenes évek végén Szerbiában már kb. 10 000 magiszter és doktor van, akik ugyan diplomához jutottak – annak a politikának köszönhetően, amely a munkanélküliséget a továbbtanulás lehetőségének biztosításával átmenetileg akarta megoldani –, ám a társadalomnak kevés haszna lehet belőlük. Ők a balkáni szocializmus felesleges emberei, akik a tudományos kaszthoz való tartozásukban tetszelegnek, noha semmit sem nyújtanak az őket eltartóknak. Ezek a tudósok töltik meg a folyóiratokat – pénzszerzés céljából. De nem biztos, hogy amit nyújthatnának, az a kor színvonalán van, mivel a második világháború befejeződésétől a nyolcvanas évek végéig legkevesebb 50 000 fiatal tudós keresett és többnyire talált is érvényesülési lehetőséget külföldön. Ez akkor is hatalmas vesztesége Ju-

goszláviának anyagilag, ha az iskolázottak új nemzedékét a visszatérítetlen kölcsönökből a munkanélküliség kérdésének a szőnyeg alá söpréseként fedezte is az állam, minthogy egy szakember iskoláztatása 300 000 dollárba került.

Hogy az abszurdum teljesebb legyen: a nyolcvanas években elképesztően megnövekszik a díjak és a kitüntetések száma. A bürokrácia részben a lelkiismeretén akar könnyíteni, részben pedig az állam biztonságát védi, amikor az egyre gyöngülő nivójú oktatás jobb teljesítményű diákjait, s a munkájukban többnyire motiválatlan, bizonytalan jövőjű alkotókat, újítókat – korántsem függetlenül a politikai meggyőződésüktől, jugoszláv kommunista kapcsolataiktól – jutalmakkal árasztja el.

A vajdasági magyar természettudósokat kisebb mértékben fenyegeti az elismerések dömpingje. Ők ui. a nemzetköziségnek kevésbé mutatós kulcsai, ellentétben az írókkal mint a nemzetiségi kultúrák képviselőivel. Így aztán, amit Körmendi Ferenc atomkutató mond az öt szóra bíró újságírónak, csak akkor tekinthető irigy nagyképűségnek, ha nem tudjuk: a fizikusok, a vegyészek és a többiek mennyire háttérben voltak az irodalomárok mögött. Körmendi az általános emberi haladást legalább egy mikronnal igyekszik szolgálni. Lehetett volna író is, de az írást nem érezte kreatív lehetőségnek. (Vö. 7N, 1987. III. 6.)

Az országban maradottaknak szaporodnak a gondjaik, és a növekvő elidegenültségük miatt nem lehetnek élvezői a részükre, ill. általuk teremtett kultúrának. Ez nemzetiségi vonatkozásban még inkább így van, mivel a magyarok és a többiek számára engedélyezett művelődés – a könnyebb kézben tarthatóságuk érdekében – mesterkélt, látszatszerűbb.

A szocialista kultúrának az emberi magatartásokat kellene áthatnia. Ez azonban a viselkedések szintjén is reménytelen. Mintha háború közeledését éreznék az emberek, elszaporodnak az engedélyezett és az engedélyezetlen fegyverek. A magyarok e tekintetben sem tanítók, hanem tanítottak voltak. Jól példázza ezt Illés Endre írónak és könyvkiadó-igazgatónak az esete Petkovics Kálmánnal, aki a hetvenes évek közepén a Forum-ház vezérigazgatójaként fogadta, és revolverrel ajándékozta meg a vendégét, hogy az nyugodtabban aludhasson a bűnözőktől mindinkább fenyegetett Budapesten. Illés visszaemlékezése szerint Petkovics annyira jóindulatú volt, hogy a titkárnő által hozatott pisztolyt, kétszer a plafonba löve, ki is próbálta... (Vö. Domokos Mátyás: **Ez a nap a miénk.** Holmi, 1997. 10. sz.)

A fegyvertartás szokásának elterjedésében a rosszul fölfogott férfiasságnak is szerepe van. Az iskolában és a katonaságnál azt a tévhitet kellett volna ki-nevelni az emberekből, amelyet még inkább megerősítettek bennük. Mindazonáltal a nemzeti (törzsi) büszkeségben rejtőző kisebb-, ill. felsőbbrendűségi érzést lehetetlen volt átformálni. Az önbíráskodást fölülbíralni, az önféjűséget leleplezni. A leküzdendő hibákat alaposan tudatosítani, elemezni. Az alaphibák leküzdése el-entétes lett volna a jugoszláv kommunista bürokrácia egyelőre békés nemzeti szocialista érdekeivel. Annál is inkább, mert a növekvő kosovói válság egyelőre még kezelhetőnek látszott.

A Jugoszláv Írószövetség fölbomlása

A titóizmussal, a kommunista öngazgatással szembeni ellenzék a nyolcvanas évek elejétől erősödik Jugoszláviában, ám még csak differenciálatlan formában. Részben azért nem alakultak ki az egyértelmű arculatok, mivel a törzsi nacionalizmus gyakran összefonódott a demokratikus igényekkel, részben pedig amiat, minthogy a hivatalos politikai álláspont hajlamos volt egy kalap alá venni a szabad véleménynyilvánítás követelését és a nemzeti, ill. nemzetiségi értékekhez való ragaszkodást a szűk látókörű, nemzetieskedő szeparatizmussal. A hatalomnak ez a megkülönböztetésre való képtelensége főleg a mögötte álló nagyszerb érdekekkel magyarázható, amelyek a jugoszlávság fogalmán a saját, más délszláv és nem délszláv népeket átmenetileg felügyelet alatt tartani, távlatilag pedig beolvasztani igyekvő törekvéseiket értették.

Volt azonban emelkedettebb, tisztábban politikai jugoszláv szempont is, amely az egységet féltvén elsősorban a szerb írók agresszív vagy annak mondott nacionalizmusával szállt szembe. Így az Oskar Davičo és Danilo Kiš munkásságának kritikai visszhangjában tükröződő antiszemitizmussal is. A szerb sovinizmus ellen – Kosovó és Szlovénia után – különösen a Vajdaságban tiltakoznak elszántan, a viszonylagos önállóságot féltve. Jellemző módon a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának ülésén méltatlankodnak Jovan Radulović **Golubnjača** (Galambdúc) c. drámájának újvidéki bemutatása kapcsán, mondván: politikusokként joguk van követelni a darab betiltását, mivel a horvát usztasák II. világháború korabeli vérengzésének emlékeiből kinövő mű nem több szerb nacionalista pro-

pagandánál. Igazság szerint viszont Radulović drámáját inkább tényállapot-rögzítőnek, mint légből kapott nacionalista propagandának lehet minősíteni. A művet éppen az teszi elfogadhatóvá, amit a kritikusai művészi megoldatlanságként kifogásolnak benne. A szereplők ui. szociográfiai-etnográfiai értelemben individuumok, nem pedig személyiségek. Vagyis a darab nem hamisítja meg a társadalmi valóságot, amikor a sugallata szerint: mivel a kommunisták csak árnyékai önmaguknak, az állammal azonos rendőrségen és a boldogtalánokat magába fogadó egyházon kívül nincs szervezetség. Annál kevésbé van, mert az iskola képmutatásra és dogmára tanít. A horvátok ellen irányuló közvetett vád természetesen egyoldalú, ám a követelt végleges betiltás helyett inkább kellett volna – a kommunista frazeológia mellőzésével – humanista alapon elemezni a drámát. Annak a tárgyilagos tanulságnak a levonása és óvatos pedagógiai szuggerálása érdekében, amelynek kölcsönös elfogadása nélkül a Tito utáni Jugoszlávia nem maradhatott fenn. De ehhez mindenekelőtt elfogulatlan történelemszemléletre kellett volna törekedni. Olyanra, amelynek szellemében a nemzetek érényeinek és hibáinak egységében tárhatták volna föl a II. világháború idején történt eseményeket.

Hogy azonban Radulović műve végső soron egy provinciálisan nemzeti vádaskodáshullámhoz tartozik, azt Dobrica Ćosinak és Vuk Draškovićnak a nyolcvanas évek elején megjelent egyoldalú szemléletű könyvei is tanúsítják. Ćosić **Stvarno i moguće** (A valóságos és a lehetséges) c. könyvében a forradalmat egy osztály helyett a néphez kapcsolva meg sem említi Titót, és a szerb nép becsületén esett csorba miatt méltatlankodik. Ćosić számára a kivívott szabadság kizárólag nemzeti lehet. A kitűnő írónak nem jut eszébe: a civilizációban csupán a korlátokat önként vállalva lehetünk szabadok, s a nemzetek csak akkor és úgy valósíthatják meg önmagukat, amikor és ahogyan más nemzetek ugyanilyen szabadságigényét tisztelik. Ezt így azonban már csak azért sem írhatta, mert akkor a művét nem terjesztették volna Belgrádban sokszorosítás formájában.

Hasonló elfogultság jegyében született Drašković **Nož** (Kés) c. regénye is, melynek pártossága a csetnikeket szerencsétlen igazsággharcosokként ábrázolja, s a szektás partizánokat teszi felelőssé a nép megosztásáért, a felkelésért, a jómódú és tekintélyes gazdák kivégzéséért. A hivatalos baloldali visszhang ebből az egyoldalúságból természetesen a bosz-

szúálló háború sürgetését hallja ki. E gyanakvás abból az alapigazságból is táplálkozik, amely szerint Jugoszláviát nem a népfelszabadító háború, hanem a jaltai egyezmény hozta létre.

A szerb nacionalizmusnak ezekre a kihívásaira nem születik érdemi válasz. Jugoszlávia (tartományi) politikusi nincsenek fölkészülve az átgondoltabb, távlatosabb védekezésre. Ők csupán a legfölülről diktáltakat hajtogatják gépiesen. Az osztályharc idejétmúlt jel-szavát ismételtetik akkor, amikor már egyre több munka, földműves és értelmiségi számára új tartalommal töltődött föl az osztályharc fogalma.

A hatalom az elhajlókat igyekszik szankcionálni abban a Horvát Kommunista Szövetség „művelődési avantgárdja” által szerkesztett Fehér Könyvben, amely 250 oldalon nacionalista, ill. Tito-ellenes, ún. ellenforradalmi idézeteket közöl az akkor Jugoszláviában okkal vagy oktalanul hírhedtté vált íróktól, egy kalap alá véve a szerbek dominanciájának megszállottjait a nemzeti sajtóságaikhoz és (viszonylagos) önrendelkezésükhöz ragaszkodó horvát ill. szlovén írókkal. Ez utóbbiakról pl. Tone Partljič kijelentése mond sokat, mely szerint nem a Tito gúnyolása miatt elítélt Gojko Đogo mellett vagy ellene foglaltak állást a szlovéniai íróegyesület tribünjén, hanem az alkotói szabadság mellett.

A reményteljesként beharangozott IX. Jugoszláv Írókongresszus 1985 tavaszán Újvidéken a másság elismerésének jegyében alakult. Legalábbis olyan értelemben, hogy a kisebb jugoszláv nemzetek íróképviselői nem torkoltattak le túl hangosan a vendéglátó köztársaság, még kevésbé Vajdaság Autonóm Tartomány írópolitikusi részéről. Miodrag Bulatovićnak a hiányzó egység kapcsán kinyilvánított aggályait mindenekelőtt a macedón Kole Csasule utasította vissza – mint a forradalomnak a saját szellemi erői iránti bizalmatlanságát, majd a szlovén Ciril Zlobec támadhatta, mondván: a magasabb szintű egység csupán a különbségek elismerésével valósulhat meg. Ennél keményebb tiltakozás volt az albán Hasan Mekulié, aki szerint a Kosovóról való elköltözést a megélhetési gondjaikkal küszködő albánok kezdték, ő maga pedig még jól emlékszik az iskoláskori megaláztatásokra.

Jellemző módon a vajdasági írók csupán irodalmi és művelődési témákat érintettek. A problémák elhallgatásának szándéka vezérelhette Bányai Jánost, amikor fiatalabb, hatóság által meghurcolt írotársa, Sziveri János szóra jelentkezésének lapját hátrébb tette, aminek következtében az Új Symposium ügye csu-

pán sokszorosított formában kerülhetett a kongresszus résztvevőihöz.

Hogy a nagy írótalálkozó önmagában mégis jól sikerült, azt a kiáltványának széles látóköre, humanista felelőssége jelzi. A kiáltvány abból indul ki, amihez a délvidéki magyar írók érdemben sohasem szólhattak hozzá: a környezetrongálásból, az elpusztított Tara kanyon problémájából. De ugyanilyen nyomatékkal tiltakozik az anyanyelvi és egyéb jogokra törő totalitarizmus ellen. Az alkotói szabadság nevében követeli a büntető törvény verbális bűncselekményről szóló szakaszának, valamint az eszmei politikai alkalmasság jelzőjének hatályon kívül helyezését. Nehezményezi az érezni és gondolkodni tanító tárgyak iskolában való háttérbe szorítását. Erre vonatkozóan reformokat javasol, minthogy, akinek nincs alkotó képzelete, annak jövője sincs. Ezért az iskolai törzsanyagot is bírálja, amely a céljával ellentétes eredményhez, megoszláshoz vezet. A megvalósítandó egység érdekében a nemzetek és nemzetiségek irodalmi produkciójában legértékesebb művek képviselőjét ajánlja a tantervekben.

Csak a pusztába kiáltott szóra futotta az összetartásból, mert a szerbek által elnöknek javasolt Bulatović, a sovinszta botrányhős, a válság elmélyülésének újabb ürügyévé vált. A montenegrói származású író árjakként, vidéki romantikusokként sértegeti a szlovéneket, akiknek szerinte, miként a többieknek, jugoszláv szellemben kellene írniuk s így is beszélniük. Kosovóra viszont tankkal akar menni. Bulatović e kijelentésével sokak előtt nem pusztán az alkotói felelősségét, hanem az általános és kötelező emberi normákat is elárulta.

A Vajdasági Írószövetség érthetően kívár és mérsékletre, megegyezésre inti a vitatkozókat, miközben nem foglal egyértelműen állást sem Bulatović mellett, sem pedig ellene. Ekkor választják meg Bányai Jánost elnöknek, Deák Ferencet pedig a megalakult pártaktívák titkárának. A jugoszlávokba kapaszkodás, s ezzel a vajdasági autonóm státusz megőrzése, ekkor stratégiai célnak és erkölcsi többletnek számít. Olyannyira, hogy Bányai a sokféleség, a nemzeti-nemzetiségi irodalmakban rejlő konkrétumok megőrzésére a jugoszláv értékrendszerének kidolgozásában lát lehetőséget a strajilovói írótalálkozón. Ez persze fából vaskarika az adott körülmények között, amivel Ferid Muhic is tisztában van, mondván: nem létezik irodalmi jugoszlávok, mert nem lehetséges és talán nincs is szükség rá. Ebben a helyzetben Kole Csasule mond el-

fogadható, mikor azt állítja: az irodalmi jugoszlávok a forradalmi hagyományokhoz és vívmányokhoz való ragaszkodásban tükröződik (MSZ, 1986. XI. 11.).

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia hírhedt memorandumának alpári nacionalizmusán fölbuzdulva, a Szerb Írószövetség még inkább folytatja az egyoldalúság és a rágalmazás taktikáját. A maribori tanácskozás kapcsán nem akar beletörödni abba a Jan Koš megnyitójában hangsúlyozott ténybe, miszerint az ország területén az északi és a déli kultúrkör több vonatkozásban eltér egymástól. S a Szerb Írószövetség elnöksége ahelyett, hogy a szlovén kollégák állításának a valóságfedezetét vizsgálná meg, az ilyen osztályozást a szlovén felsőbbrendűség hivalkodó megnyilatkozásának tartja. Pedig a valós helyzet adatai olykor Belgrádban is hozzáférhetők. A NIN c. heti lap szerint 1984-ben a jugoszláv könyvtermés 80 százalékát a Dunától és a Szávától északra veszik meg.

Anélkül, hogy a Szerb Írószövetség elnöksége tudatában lenne a saját prepotenciájának, a szimultán fordítás hiányát veti a mariborik szemére, holott azoknál legalább előre lefordították az előadásokat, míg az újdéki közgyűlésen nem biztosítottak kommunikációt könnyítő lehetőséget a szervezők.

Mindennek eredményeként 27 szerb távozik a kosovói íróegyesületéből, amelynek elnöksége szerbek nélkül maradt. Az indok: a rendezvények egynyelvűvé váltak, s egyetlen szerbül író sem lehet díjazni. De az albánok és a szlovének sem engednek a magukéból. Az utóbbiak a nyelvhasználat és a jugoszláv szellemiséggel kapcsolatban az emberi jogokra, a nemzeti identitás védelmére, az egyén autonómiájára és a civil társadalom megteremtésének szükségletére hivatkoznak. A Szerb Íróegyesület tagjainak többsége viszont a többi nemzet és nemzetiség íróképviselőit nacionalizmussal és szeparatizmussal vádolja. Velük szemben a szlovének az albánok szerbek általi „unitarista” elnyomása miatt tiltakoznak.

Ez a civakodás, amelyben minden jugoszláv nemzet (és az albánok) elsősorban a saját szempontjait hangsúlyozza, az összjugoszláv érdek előtérbe állítását tette szükségessé az írószövetségben. A korhódó szervezetet valameddig még jelképesen összetartó elnök nem véletlenül lett magyar, méghozzá Tolnai Ottó, aki a múltja miatt is szavatolhatta a patthelyzetet, hiszen már a nyolcvanas évek elején az Új Symposion elkobozott számában közölt versében (akkor még a többi köztársaság nem egy írójának rokonszenvétől

övezetten) túlzottan aggódott a nacionalizmusában azután tovább erősödő Gojko Đogónak a Titót gúnyoló verse miatti elítéléséért.

Amikor nyilvánvaló, hogy a rohamosan bomló társadalomban és országban elsősorban kit és miért terhel a felelősség, az új elnök határozott véleménynyilvánítás helyett csupán ingadozik, a vezető politika korábbi közhelyeit ismételteti. Szerinte ui. mindenkinek igaza van, mert minden nemzetnek és nemzetiségnek több konkrét jogra van szüksége a nemzeti, nyelvi, vallási és egyéb igények kielégítésére (vö. MSZ, 1989. III. 25.) Vagyis a létező jó legyen még jobb. Az új elnök nem beszélhet róla: az általa fontosaknak tartott jogok állítják szembe egymással Jugoszlávia nemzeteit és nemzetiségeit, mert akkor a felelősség kérdésében is állást kellene foglalnia a kultúrák nagy fokú eltéréseivel és ennek állami el nem ismerésével összefüggésben. Mindenekelőtt olyan példákat tartva szem előtt, mint azé a vajdasági egyetemi tanáré volt néhány évvel korábban, akinek panasa értelmében csak a szerbek nem vehetik komolyan és nem vizsgálhatják érdemben a saját nyelvüket.

Ennek ellenére Tolnai „ellenszerepnek” fogja föl a funkcióját, mert szerinte „ő maga a meztelen, didergő depolitizáltság” (MSZ, 1989. XI. 5.). Ez az önértékelés azonban téves, hiszen Tolnai apolitikussága, az állásfoglalás írástudói felelősségét megkerülve, akaratlanul is a szerb militarista politika malmára hajtotta a vizet, vagyis lényegében Jugoszlávia fölbomlását készítette elő. Tolnai mindenekelőtt a saját vállalt tapasztalatából és a Délvidéken élő magyarok irodalmának és kultúrájának valós helyzetéből kiindulva foglalhatott volna erkölcsi hitellel állást. Csakhogy őt nem azért választották meg elnöknek, hogy a saját tapasztalatának adjon hangot.

Mikor az elnök megrója a szlovénokat az albánok egyoldalú pártfogolása miatt (MSZ, 1989. IV. 15.), nem gondol rá: az eltérő kultúrákból összeerőszakolt Jugoszlávia, az ügyesen álcázott rendőrállam növekvő anarchiájában az erőszak nélküli rendteremtés, a munkát motiváló erők megszervezése, az ifjúság nevelésének és tanításának ésszerűsítése lett volna az életfeltétele. A normalizálódást viszont az addig lekezelt és leszorított, elsősorban az ország északi felében kifejlődött nemzeti hagyományok segítségével kellett volna megalapozni. Hogy eközben, a belgrádi központi irányító szándék fölerősödésére adott ugyancsak egyoldalú válaszoknak megfelelően egyre inkább a naciona-

lista gyűlölködés, s ezzel együtt a szeparatista szándék is kialakult, az velejárója az ilyen mélyülő ellentmondású helyzeteknek. Tolnainak nem juthatott eszébe: a szerbek a legszámosabbak, legerősebbek az országban, s ők többnyire hatalmi pozícióból beszélnek. Ők vannak tehát a legkevésbé érdekelve Jugoszlávia gazdasági és kulturális rendezésében. Legfeljebb annyiban, hogy a nyelvüket államnyelvként, a kultúrájukat (kötelező iskolai törzsanyag formájában pedig az irodalmukat) vehemensen a többi nemzetre és nemzetiségre próbálják rákényszeríteni.

A hallgatás kötelezettsége

A fokozódó szerb nacionalizmus közvetve meghatározza a Kanizsai Írotábor szellemét. A nyolcvanas évek elején a látszat még ellentmond ennek. A korábbiakhoz képest sok írot hívják meg, és a program gazdagsága is páratlan. Ezzel viszont a meghittség, a tájfelleg eltűnése fenyeget. Egyre kevésbé érződik, vajon a politikai érdeken túl mi a célja a tábornak: a pihenés vagy a munka. Aztán 1983-ban mégis az derül ki, hogy a tartományi művelődési érdekközösség nem akarja támogatni az írotábor, mert az állítólag nemzetiségi jellegű. (Mintha nem ez lenne a humanista – vagy akár jugoszláv szocialista – feladata, ha már a vidék lakosságának nagy többsége magyar!) Az anyagiak hiánya végül is a belügy törekvésének kedvez: előre meghatározott témakör boncolására kevesebb és megbízhatóbb vendéget hívnak meg. Erre egyértelműen 1984, a regény pályázat eredményének demokratikus megvitatását követően kerül sor. A témák elvontak és semmitmondók lesznek. Az íróknak a hídról (a hid-szerepről), a Tiszáról, a kertekről és parkokról, valamint az agyagról kell értekezniük. Fogalmi közhelyek ismétlődnek, emlékek elevenednek föl, az érzelmek is beszüremlenek az előadásokba. A cél mindenesetre megvalósul: az írói szó elszigetelődik a hangzásának föltételeit megteremtő élettől, társadalomtól, környezettől. Jellemző pl. 1989-ben, hogy Dudás Károlynak utólag jut eszébe miről kellett volna beszélnie az agyag kapcsán: a gádorlakókról és az emberi viszonyokról. E rendezvények középpontjában Tolnai Ottó 1987-ben meghirdetett „zöld programja” áll.

A nevelés és a kultúra alacsony szintjének ekkor már egyre érzékelhetőbb tüneteire nem reagált az írotábori lelkiismeret. A Tito halálát túlélő személyi kultusz

nyílt vagy hallgatólagos támogatói kommunista jelszóval, de lényegében középkori módszerrel ártatlan pedagógusokat bélyegeztek meg a nyolcvanas évek elején Kanizsán, pusztán azért, mert templomban hallgattak zenét a diákjaikkal. Nyílt és határozott tiltakozó állásfoglalás helyett hallgatás, azaz – többnyire akaratlan, de mégiscsak – cinkosság volt az írók reakciója. Ahogyan a Sziveri Jánosnak és társainak az Új Symposion éléről való menesztése ellen sem emelte föl tekintélyt parancsoló keménységgel a szavát a tábor szervezetlen csoportja.

És Vicei Károly meghurcoltatása, Sz. Kanyó Leona vagy B. Foky István esete sem váltott ki visszhangot a társas együttletbe, „az agyag filozófiájába” és a kertek ideájába szívesen belefeledkező íróársakból. Pedig a megbélyegzettek közül Vicei hivatlan vendégként szinte évről évre föltűnt az író tábor vendégei között.

Érzelmekért – börtön

A hetvenes évek elején megindult visszarendezési folyamatnak egy olyan kiváló értelmiségi és költő is áldozatul esett, mint amilyen Sz. Kanyó Leona volt. Kanizsai születésű, de minthogy Újvidéken nem jelent meg könyve, és a hatvanas évek közepétől Szlovéniában élt, s ugyanakkor a nyugati magyar emigráns körökben fejtette ki folyóirat-szerkesztői tevékenységét, úgyszólván ismeretlen maradt a jugoszláviai magyar irodalomban. Pedig ő jegyezte fő- és felelős szerkesztőként az 1972-ben Münchenben indult Vagyunk c. irodalmi és képzőművészeti folyóiratot, s a nyolcvanas évek elejéig 13 kötetet jelentetett meg, hogy 1984-ben 50 évesen távozzon az élők sorából. Életében (s utóbb is) csupán egy szűkebb baráti kör becsülte a tevékenységét.

A jugoszláv hatóság kihasználta Sz. Kanyó Leona magyarélműségét, s perbe fogta a költőnőt. A bűne az említett folyóirat szerkesztése volt. Akkor is, ha nemcsak, hogy nem politizált, hanem a nacionalizmusnak a gondolata is idegen volt tőle. Ezt a folyóiratában a következőképpen teszi egyértelművé: a Vagyunk „elsődleges célja, hogy könyveket ismertessen és terjesszen, attól függetlenül, hogy hol, kinek a gondozásában, kiadásában, vagy melyik országban jelent meg a mű. Az a lényeg, hogy magyar nyelven jelent meg, a magyar irodalmat, a magyar kultúrát terjeszti.

(...) Újságunk nem kizárólag irodalmi lap, és legkevesebé sem kíván politikai színezetet öltetni. Semmilyen párthoz vagy szervezethez nem tartozik, senki nem segíti, senki nem áll mögötte, se mellette – kiadónknak egy teljesen önálló, senkit bántani nem akaró, jó szándékú elszigetelt kis lapja ez; s talán éppen ezért is sebezhető, hiszen se erkölcsileg, se anyagilag nincs, aki megvédje.” (1973. I. 15.) De a folyóiratának egy másik írásából is idézhetünk: „Mit ér az ember – ha magyar? Függetlenül attól, hogy hazájában magyar-e; külföldön; vagy éppen úgy hozta sorsa, hogy kisebbségként kénytelen élni valahol. Melyik a nagyobb magyar? Melyik kevesebb? Minket ez nem érdekel. Lepereg hát rólunk a vád, amiért Bácskára, Erdélyre, Csallóközre és egyáltalán »Keletre« is emlékezünk. Előttünk nincs Nyugat és nincs Kelet az eddig megszokott értelemben. Számunkra csak magyarok vannak. Újságunk nemcsak a müncheni emigráns magyarokhoz szól, hanem azokhoz is, akik hazájuktól eldarabolódtak...«” (1973. III. 15.)

Ugyanez a szellem működik a Kanizsán 1995-ben végre (mindenekelőtt Székely András Bertalannak köszönhetően) kiadott válogatott verseinek a kötetében is: „Földhangon szól hozzám a föld. / Bácska? Bánát? Brdo? Szerémség? / Nem az elnevezés, hanem a FÖLD beszél: »Belőlem vagy! Tőlem több legyél!«” (**A költő jussa**). Egy hithű kommunista költőnek is a becsületére válhattak volna ezek a sorok! Különben, anélkül, hogy konfrontálódni akart volna, merőben ellentétes emberi magatartást (és poétikát) vallott a vajdasági magyar irodalom fiatalabb íróinak embereszményével szemben. A **Tűzijáték** c. könyvét pl. azoknak ajánlotta, „akik még érezni, akarni és szeretni képesek...”. (Vagyunk, 1973. VIII. 15.)

Sz. Kanyó Leona jugoszláv állampolgárként tehát a folyóirat-alapítása által olyan csoportosulást szervezett Nyugaton, amely a trianoni katasztrófa okozta nemzeti fájdalomnak is hangot adott. A költőnő igaz, jó szándékú, de túl őszinte volt, s a bevallott érzelmeiért bűnhődni kellett. 1974 végén házkutatást tartottak nála, a szellemi értékeit elkobozták, és irredentizmus (stb.) vádjával bebörtönözték. Másfél évi fegyházra ítélve csak 1976-ban szabadult ki a belgrádi börtönkórházból, ahol súlyos betegsége miatt 11 hónapig feküdt.

Ennek kapcsán idősebb munkatársa az emberi gyarlóságot tette felelőssé: „Ismertette a magyar nyelvű irodalmat, irodalmárokat – különös tekintettel a Jugoszláviában élőkre. Nem volt ellensége hazájának.

(...) Ellenkezőleg, lapjaiban, regényeiben a jugoszláv állapotokat példaként mutatta be (...) Egyedül csak a hivatásának, az irodalomnak és művészetnek élt és dolgozott. Itt talán az volt a baj – legalábbis keleti szemmel nézve – hogy eredményt ért el. Elérte azt, amit hazájában nem tudott elérni (...) éveken keresztül minden gátlás nélkül végezhetette munkáját, szabadon járt az országhatárokon át, amíg betelt a mérték. Az a kör, amely addig is gátat vetett az érvényesülésének, bele akarta fojtani tehetségét (...) Ha úgy érzed, te egy fokkal, egy hajszállal több vagy az átlagnál, el kell némitani, lehetetlenné kell tenni gondolataid közlését, mert csak az a szép, az az igaz, ami a rendszernek megfelel.” (Idézi: Székely András Bertalan a **Hazatérés** utószavában.)

Mindazonáltal a nemzeti hovatartozás egyértelmű, érzelmi színezetű kinyilvánítása is elég volt ahhoz, hogy egy-két havi fogházra ítéljék az embert, akinek a „bűneit”, hogy az esete elrettentő példaként szolgálhasson, rendszerint fölnagyították a bíróságon. B. Foky Istvánnak pl. az írói fejlődését törték derékba, amikor először 1956-ban, a magyar forradalom napjaiban a magyar himnusznak a vendéglői összejevetelen való énekléséért, 1981-ben pedig a Forum Könyvkiadó politikájának, a Tito-művek végeláthatatlan sorozatának kárhovatartozásáért kellett bűnhődni. Ki vehette ezek után komolyan egy, a Vajdaságot állítólag a „független” Kosovó mintájára elképzelő börtönviseltnak az írói ambícióit a tartományi székváros művelődési tisztségviselői közül?

A többi között hadd említsük még meg az egyházi középiskolát, később Magyar Tanszéket végzett zenetani Kalmár Károly esetét. A fiatalembernek azért kellett egy évet szigorított fegyházban töltenie, mert a Magyar Szó szabadkai munkatársaként nem volt hajlandó együttműködni a belüggyel, miközben a fiókjából előkerülő versei a világnézeti válságáról vallottak. (Vö. Kalapis Zoltán: **Egy főszerkesztő emlékei**. MSZ, 2004. X. 2., 3.)

A szórvány magyarság képviselőivel még könnyebb volt elbánni. Rehákné Pósa Rózsa újságíró, aki a pozíciója védelmének érdekében kivette a részét a titói politikát bírálók fölszámolásából (Vinczer Imre amatőr színészt állítólag ő juttatta börtönbe), hasztalan próbálta szolgálni a dél-bánáti magyarok művelődési érdekeit. A vertikalizmus elleni harc a tevékeny, áldozatra is kész emberekkel való leszámolást jelentette. Ennek következtében „Nagy Sivó Zoltán gimnáziumi

igazgatót kémkedéssel vádolták és természetesen leváltották, Farkas József debelyacsai iskolaigazgatót majdnem az öngyilkosságba kergették – egy éjjel elindult Nyugatra és többé haza sem tért –, Ládi Józsefet, a téglagyár igazgatóját leváltották, az ürményházi Maurits Andrást provokatőrök, hamis tanúk segítségével Ausztráliába üldözték, Hertelendyfalván Borsós Tamást és Varga Sándor félreállították. Kun Szabó Júliát kidobták a pártból s ezek után természetesen nem lehetett iskolaigazgató...” – írta Pósa Rózsa. (Idézi: Dudás Károly. In: **Eltévedt megszgyekövek**, 1994. 218. p.)

A nagykorúsodás megbüntetése

1983 elején indult meg a lavina, amely végül betemette az Új Symposion nekibátorodott szerkesztőit. A tragédiára végül is nem elsősorban az állítólag elkövetett hibák, hanem a szerkesztőség hangadóinak a hajlíthatatlansága, elutasított önkritikája miatt került sor. Óriási jelentőségű az ezáltal kirobbant botrány. A középkorhoz hasonlítható inkvizíció elé állították a szerkesztőség, amelynek ily módon sokkal inkább az erényei, mint a hibái domborodnak ki. Az elfogulatlanul vélekedők szempontjából már akkor sem az számított, hogy a szóban forgó huszonevesek mindaddig elődeik epigonjai voltak, s hasonló tetszelgéssel dicsérgették egymást, ahogyan az általuk gúnyolt provincializmus képviselői. Amikor ui. szorult helyzetükben a jugoszláv írói, művelődési és politikai nyilvánossághoz fellebbeztek, a nagykorúsodásuk félreérthetetlen jeleiről tettek tanúságot. Annál is inkább, mert lényegében már a korlátozó és szankcionáló szándékú totalitárius politikával szembeni heroikus védekezésük volt előtérben, nem pusztán azoknak az írásoknak az ideológiai igazolása, melyek miatt a kommunista bírálókat kárpadjára ültették őket. A kérdéses írások mai szempontból sem hibátlanok.

Sziveri János, Csorba Béla, Mák Ferenc és társaik ezzel olyat merészelték megtenni, amire addigi idoljaik, az idősebb symposionisták sem mutattak példát, hiszen készségesen beleegyeztek, hogy az ideológiai restauráció fölfelé buktassa őket. Akkor is, ha Sziveri a lapja Kiadói Tanácsának kárpadján túl mérsékeltnek ítélte önkritikájában az első jelző után nincs vessző, amikor arról beszél, hogy hány »jugoszláviai magyar nemzetiségű« szerzőt közöltek (Csorba Béla—Vékás János: **A kultúrtanti visszavág**, 1994. 43. p.)

Sziveriék golgotája évekig tartott. A hajsza megsztotta az értelmiséget. A funkcióban levők nagy többsége ellenük foglalt állást. Többé-kevésbé a káröröm, egy látszólag diktatorikusan viselkedő, a hatalommal egyszeriben irigylésre méltó bátorsággal dacolni kezdő csoport szétzilálásnak lehetősége, de ennél még inkább a kenyérféltés motiválhatta Bognár Antalt, Bálint Sándort és Dudás Károlyt, amikor engedtek a főnöki (Major Nándor-i, Fehér Kálmán-i, Erdélyi Károly-i) dresszúrának és elmarasztalták a bűnösnek talált, majd fölosztatott szerkesztőséget. Az igazinak, az egyedül üdvösnek tartott politika nevében, illetve a symposionisták nemzetközi segélykérését elítélve kellett nyilatkozniuk.

A »versbe csempészett zugpolitika« (Bálint, MSZ, 1983. II. 9.), a »veszett fejsze nyele« (Bognár, MSZ, 1983. V. 22.), és a »palackposta« (Dudás, MSZ, V. 25.) végül is – az évtized végén – legalább erkölcsileg nyert igazolást. A meghurcoltatása, munkakeresési gyötrelmei következtében idejekorán Budapesten elhunyt Sziveri, a Magyar Szóból való eltávolítását követően végül átmenetileg ugyancsak Szabadkán meghúzódó Mák, és a véleménynyilvánításában korlátozott, a Kommunista Szövetség által rendszabályozott Csorba: több éves ellenállással, a megalkuvás elutasításával az emberi szuverenitásukat demonstrálták a teljes fokú elbürokratizálódottság idején. Ide tartozik Kalapáti Ferenc rendkívüli gesztusa is, amikor 1985-ben a Sinkódij átvételekor mondott beszédében érdeme szerint méltatta azt a hatalmat és kiszolgálóit, amely az újabb írónemzedék egy csoportjának az alkotói lehetőségeit lecsökkentette ugyan, de az emberi értékeit akaratlanul is megnövelte.

A szó tisztább értelmében vett esztétikai értékremlés feltételei ekkor még korlátozottak voltak, mert pl. Sziveri a nagy tekintélyvesztés és a rászakadt kenyérgondok következtében, az ekkor írt verseinek nagy többségét – nem úgy, mint a halála előtti költői kiteljesedése időszakában – az indulatai közvetlen kielésére használta, panaszkodott, kesergett, s a maga módján összeszidta, kicsúfolta a hóhérait. Olyan lényeges színvonalcsúszásról azonban nem beszélhetünk az ő esetében, amely indokoltá tehetné volna a kötete kéziratának recenziói elutasítását. Már pedig – személy szerint Utasi Csabának köszönhetően – erre került sor (vö. Csorba Béla—Vékás János i. m.). Azért nem nagy a Sziveri-versek színvonalcsúszása, mert a **Hidgpróba** c. kötet (1981) sem volt még azon a nívón, mint

amelyen a munkatárs barátok vagy akár Bányai (aki ekkor Sziverit »a legfiatalabb jugoszláviai magyar költészet reprezentánsá«-nak mondta – MSZ, 1981. XII. 19.) – aligha függetlenül Sziveri akkori alkalmazkodókészségétől – látták. A szóban forgó **Dialok** (1987) végül is csak a Vajdasági Írószövetség gondozásában jelenhetett meg.

Ez azonban korántsem jelenti azt, mintha Sziveri lekerült volna Stipan Kopilovićnak, a vajdasági „autonóm” politikai kurzus vezetőjének fekete listájáról. Ennek megfelelően Gerold László még 1988-ban is az Új Symposion leváltott főszerkesztője verseit túldicsérő munkatársainak – a budapesti Zalán Tibor által is tanúsított – mértéktelenségében látja a fő problémát. Csorba Béla a kritikus véleménye háttérének alapos ismeretében válaszolja – kérdés formájában – a következőket: „Korrekt és megfontolt dolog-e a pozitív kritikák »túlzásainak« bénító hatásától óvni azt a költőt, akit soha, egyetlen mondat erejéig sem igyekeztél megvédeni az elhalgat(tat)ás, a félremagyarázás és a rosszindulat – szerintem ugyancsak – »lebénító«, a költőt alkotói fejlődésében hátráltató hatásaitól?” (MSZ, 1988. X. 15.)

Elvben persze van igazság Geroldnak a posztmodernben a meghatározhatatlanságot, fogalmi kialakatlanságot bíráló írásában. Csakhogy ő, mint oly sokszor, nem a fontosabbról (az okokról és összefüggésekről beszél), úgyhogy a mosdóvízzel a csecsemőt is kiönti (MSZ, 1988. X. 8.). Az azonban eszesebb, mint gondolta volna, s ezért a válaszában meggyőzően tiltakozhat a vajdasági külön mérce (a Fruška gora csúcsához való igazodás) és a tartományi gettósodás ellen (MSZ, 1988. XII. 10.).

Geroldhoz hasonlóan Podolszki sem akarta megérteni, hogy a nála fiatalabb írókat más körülmények sajátos valóságkép kialakítására formálták, s még 1985-ben is a következőket írta a 7 Napban: »Sziveriék elvesztett folyóiratukért, vagyis hát elvesztett hatalmukért harcolnak.« (IX. 27.) Akkor lett volna indokolt így fogalmazni, ha nem egy igen tehetséges, de a körülmények miatt a kiforrásában késő társaság alkotói meddőséget erőszakossággal pótló szellemi terrorjáról lett volna szó. Hogy nem akartak beépülni az új szerkesztőbizottságba – természetes. Szemléleti korlátjaik és erőszakos érvelésük dacára is jobban érzékelték a társadalmukat, mint az üldözőik és konjunktúra-kritikusaik. Saját maguk is elismerték utólag, hogy nem mindig azt és úgy támadták, akit és ahogyan kellett volna.

(Utólag közülük többen e sorok írójától elnézést kértek.) Azonban – többször mint nem – (Vajda vonatkozásában is) volt igazság a meglátásaikban, s végeredményben a politika által külön felügyelt Podolszki-féle valóságigény sem volt tartalmasabb az övékéénél. Annál kevésbé, mert a bírálójuk, ahogyan ők is hangsúlyozták, nem fejtette ki világosan, mit jelent számára a valóság kategóriája. S e tekintetben inkább csak a halálát megelőző időben született művei lehettek beszédesek.

A fiatal alkotók sorsa a háttérben dőlt el, amit a Major Nándor-i politikával egyezkedő Tolnai Ottó (mint az Új Symposion örökös illegális, tiszteletbeli főszerkesztője) nem is titkolt el, amikor utólag föltárta, hogy »elfogadhatónak láttam az egyik magyarkanizsai fiút, Purger Tibort, akinek az édesanyja a tanító nénim volt, akivel előbb íratam szülővárosomról, írótaboráról szóló könyvbe, a **Csönd városába...**, az volt az első komolyabb írása...« (Költő **disznósírból**, 2004. 336. p.)

Az Új Symposion új szerkesztői garnitúrája, a tartományi hatalom által megválasztott Purger Tiborral az élen, a folyóirat »kísérletező«, semmitmondón neoavantgárd jellegét, politikailag ártatlan képzőművészeti vonatkozását erősítette föl. Ennek meg is lett a jutalma: az Új Symposion 1986-ben Heroj Pinki díjban részesült.

Pedig említésre méltó partizánakcióra csak akkor kerülhetett sor, amikor egy rövid időre Purger kiengette kezéből a gyepűt, és Tari István pl. részletet közölt Vicei Károly **Levéregény** c. művéből és Varga Zoltán **Indiánregény** c. regényéből, amely könyv formájában csupán a kilencvenes években jelenhetett meg; s Podolszki Józseffel készített, a folyóirat »avantgárd« koncepcióját és a támogató hatalmat keményen bíráló interjút tett közzé (1985. 7. sz.).

Hogy milyen nagy volt Purgernek a tartományi politika általi támogatottsága, azt a főszerkesztő helyére hasztalanul pályázott Fekete Elvira esete tanúsítja. A csak középiskolát végzett Purger ellenében ui. hiába nyert pert, mégsem őt nevezték ki, mert időközben megváltoztatták a törvényt. Pedig Fekete ideológiailag is fölkészültebb volt a vetélytársánál, minthogy a befejezett tartományi pártiskola mellett öt évi szerkesztői gyakorlattal is rendelkezett.

Hogy a folyóirat nem volt különösebben büszke ezért a túlzott rezsimhűségért járó, annak idején a német megszállókat robbantó Pinki nevével fémjelzett politikai kitüntetésre, ez abból is látszik, hogy csak az

1987. évi 4. számában vette tudomásul azt, abban, amelyben végre közzé tette Podolszki Józsefnek az 1980-ban a szerkesztőség fölkérésére a mutatóvanykölteszetről írt, de akkor közölhetetlennek talált, egyébként valóban terjengős tanulmányának az első, majd a következő számban a második részét is. Azonban a szerkesztőség ekkor is fontosnak tartja megemlíteni, hogy Podolszki halála után az Alkotók Gyűlése javasolta a hagyaték föltárását és folyamatos közlését. Mintha saját maga nem vállalhatta volna a felelősséget. Pedig a lelke szerint vállalta volna, hiszen Podolszki, bár a hitesebb élményűnek és kifejezőmódúnak tartott Tari mellett kardoskodik, aki idegenkedik a Symposion-mozgalomtól, alaposan elveri a port a hetvenes évek második felének »gemmas« elsőkötetesein, elsősorban Sziverin és Csorbán. A kifogása meglehetősen fölületes, de nem alaptalan: moderneskedés, pózok, lecke-felmondás. A kritikus eszménye olyan esztétikai és valóságihitelű önkifejezés, amely kritériumnak mint költő ezekben az években saját maga is csak ritkán tudott megfelelni.

A politikusoknak azonban ennyi is elég volt. Az Új Symposion szerkesztőbizottságának ülésén a munkatársaknak ki kell jelenteniük: a folyóiratnak a fiatalok segítségével meg kell őriznie avantgárd arculatát, mert – állítólag – az utóbbi időben nagy egedményeket tett: mintha elveszítette volna kapcsolatát a világgal. E kapcsolat újjáteremtésének tehát az ifjúság szellemi emigrációba kényszerítése a módszere. Gondjaikat a nemzetköziség homályában illik elrejtetniük.

A fölfüggesztettek perújrafelvételeire csak 1988-ban a Vajdasági Íróegyesület Elnökségének ülésén kerülhetett sor, amikor Csorba, Fenyvesi és Tolnai az Új Symposion megbélyegzettjeinek a rehabilitását, valamint Erdélyi Károly, Major Nándor, Fehér Kálmán és Purger Tibor felelősségének megvizsgálását javasolják az anarcholiberalizmus vádjával kapcsolatban. Csorba itt már kimondhatja: nem foglalkozhattak érdemben a magyarság asszimilációjával.

A meddő vita ezzel újrakezdődik. Purger Tibor az Új Symposion kiadói tanácsának ülésén az olvasók támogatásával és nyitottsággal dicsekszik a gettósító törekvésűek ellenében. Az is hangsúlyozott érve, hogy az ő lapja a leváltott munkatársakra is számított. Hogy a hatalom eszközei voltak, arról ha akarna sem lenne szabad vallomást tennie. (Vö. MSZ, 1988. XI. 13.)

Sziverék köztámogatottsága azonban döntő módon megnő, a korábbi főszerkesztő 1989 februárjában

lemond, s a lap Beszédes Istvánnal az élen a legfiatalabbak kezébe kerül. Mindenesetre sokat mondó, hogy a változásokban nem túlságosan érdekelt Bányai János és Várady Tibor békítik össze a fiatal nemzedékeket (MSZ, 1989. II. 12.).

Ettől függetlenül Sziveriék rehabilitációja a három generáció által szerkesztett Új Symposionban sem maradhatott el. Mi több, miként Hász-Fehér Katalin írásából kitéjük (9. sz.), immár az Arany János műveibe temetkezéséről is beszámolhat valaki ebben a hirhedten »avantgárd« folyóiratban. S a tetejében akkor is fitymálhatja a posztmodern, a témátlanságot, a hagyományélesztés jogát védve, ha ezzel vitára ad okot.

Hogy az elegáns szellemi röpülésre áhítózó folyóiratnak ekkor már legalább a fél lába belesüppedt a provincia művelődési nyomorába, azt Csorba Bélának a Vajdasági Íróegyesület Elnökségének írt **A nemzetiségi oktatás ügyében** írt levele is tanúsíthatja (10. sz.)

Többé-kevésbé mindannyiuknak az átmeneti fölélegzés, de a közeledő háború vészjeleinek a hónapjai is ezek.

A hungarológia nagy értékű aprópénze

A művelődési életnek a nyolcvanas évek elején országszerte egyre inkább elmélyedő válsága a magyarok kultúrájában csupán az Új Symposion kapcsán kerül teljességében felszínre. Egy másik súlyosabb (mert az oktatással is összefüggő) problémáról, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében kiobbant vizsályról éveken át csak alkalmi hírek láttak napvilágot. Hogy a színpalak mögött mekkora elmentétek dűlnak, arról csupán Podolszki József posztumusz cikke tájékoztathatta a nyilvánosságot a 7 Napban – méghozzá nagy késéssel: 1989-ben (II. 10., 17.). Önmagában az is sokat mond az esetről, hogy Podolszki cikke még 1986-ban íródott, ám a főszerkesztő akkor elzárkózott a közlésétől.

A megdöbbenést az keltette, hogy a délvidéki magyar kultúrának ebben az addig óvatos és szívós külső harcokban erősödött, a volt Hungarológiai Intézetnek és a Magyar Tanszéknek a hetvenes évek végén létrejött egyesüléséből született fellegvárában belső rontás következtében repedt két részre és kezdett roskadozni. Az újabb nemzedékek között már nem voltak olyan tekintélyű egyéniségek (mint Szeli és Bori), akik

valamiképpen összetartották volna az egymással korábban sem igen rokonszenvező oktatói, ill. kutatói részt. A hetvenes években az Intézet légkörébe, a munkatárak egymás közötti viszonyába, s lényegében a kutatások témáiba is fokozottabban fészkelte be magát a politika, úgyhogy az egyenes irányú fejlődés korábbi reményeinek megghiúsulása és a szűkülő anyagi keretek mellett az értéktudat elbizonytalanodásával is magyarázható az indulatok korábban nem tapasztalt folyamatos fölhalmozódása és évekig tartó időnkénti kisülése. Nem véletlen, hogy a legkifejezettebb konfrontálódásra a liberalista korszak két vezető egyénisége, az ultrabalossága miatt bukott Bosnyák István és a nacionalizmusban elmarasztalt, s csupán a Vajda Gábor önkéntes távozását követően alkalmazott Hornyik Miklós között került sor. Elsősorban ők voltak a hangadói az oktatói, ill. a kutatói részleg érdekeinek. S Bosnyák mellett az a Bagi Ferenc volt a párttitkár és a Honvédelmi Bizottmány felelőse, aki néhány évvel korábban úgy vétetett föl az Intézetbe, hogy előbb Bori Imrét helyettesítve, egyetlen korábban írt kritikai szöveggel vagy szépirodalmi írással sem rendelkezve a tarsolyában, Vajda Gábort támadta válaszcikkben a Magyar Szóban.

Az összekülönbözésre látszólag anyagi okok miatt került sor. A kérdés úgy merült föl, hogy vajon az Intézet dolgozóinak juttatott anyagi támogatás (»intervens eszközök«) csupán az oktatókat illeti-e meg, vagy a kutatók is részesedhetnek belőle. Ennek kapcsán a vita tárgyát az képezte: vajon melyik részleg hibájából maradt rendezetlen a szabályzat (ahogyan a saját újításrohamában gyorsan előregedő országban ez oly sok helyen előfordult), s ki értelmezi azt jogszerűbben a maga előnyére. A számtalan erőpazarló, botrányos jelenet ürügye egy – a havi jövedékhez képest is – csekély pénzösszeg, az intézeti átlagkereset tized része volt. Csak emiatt igazán nem lett volna értelme a tartományi öngazgatás különféle szerveihez, sőt bírósághoz is folyamodva, időt fecsérelni arra, aminek tiszteletdíjas munkával a többszörösét is meg lehetett volna keresni. Azonban nemcsak hogy erre nem kerülhetett sor, hanem – legalábbis látszólag – az addig normálisnak számító munkamenetnek is vége szakadt. Mi több, a többségben levő oktatói érdekeket képviselő vezetés dologkerülésről, vagyis sztrájkról kezdett beszélni. Viszont jellemzően senkinek azóta sem jutott eszébe: vajon mi lehetett az oka annak, hogy aprópénzért a hivatása szabotálásával miért tette kockára egy tudóscso-

port a politikai és a polgári becsületét valamint a megéltetését.

Kezdetben úgy látszott, mintha a kutatói részleg dolgozói érvényt tudnának szerezni igazuknak. A panasza való jogukat ui. még 1983-ban jóvá hagyta a megfelelő tartományi bizottság. Ez azonban nem változtatható az azon a tényen, hogy az 1984-es ellenőrzés során a 64 tartományi intézmény közül a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében voltak legszembetűnőbbek a mulasztások. A tiltakozók ügye ekkor már az állambiztonság kérdésévé kezdett válni, úgyhogy beindult a rendcsináló megfélemlítésnek Vicei Károly bebörtönzésében, a kanizsai »orgona-ügyben«, és az Új Symposion megtisztításában egyaránt megfelelően működött gépezete. Hornyikék ellenállása azonban nagyobb volt, ügyesen állították össze följelentéseiket, rágalmaikat – ahogyan tanár kollégáik, élükön Bosnyákkal minősítették a kérelmeiket és tiltakozásaikat –, úgyhogy 3 évre volt szükség a társultmunkabíróóság döntéséig, mely szerint a felperesek jogtalanul követelőknek. A lázadók azonban továbbra is protestáltak, s ezzel elkerülhetetlenné vált az Intézetből való eltávolításuk. Nem számítva azokat, akiket még a vizsály kezdetén meg tudott nyernie magának az oktatói részleg, ill. az Intézet vezetősége. Jellemző, hogy Jung Károly, a nemzetközi hírű néprajzkutató csak ilyen áron jutott katedrához!

Az Intézet kutatói részlege lázadásának valójában alapvetően pszichológiai okai vannak. Míg ui. az oktatói részleg többnyire még a hatvanas években, sőt korábban tekintélyre szert tett tanárait, annak dacára, hogy nem egynek közöttük föl kellett adnia az eszményeit a Prágai Tavasz tovatűntét követően, a megnövekedett politikai nyomás legfeljebb egy kevésbé kedvetleníthette el a hivatásának gyakorlásában, az életre készülő értelmes fiatal emberek szellemi irányításában, addig azok, akik csak kutatói mandátummal rendelkeztek, feleslegességérzettel küszködve végezheték az élettől elszigetelt, íróeszközöknél kezdődő, azoknál végződő munkájukat. A magyarság asszimilációjának tényéhez ekkor már nem férhetett készség, az anyanyelv nyilvános intézményekben való használatának elmaradása, a magyar tagozatok számának csökkenése, az oktatás anyanyelvűségének romlása ebben az időben – legalábbis szűkebb értelmiségi körökben – közismert tény volt. A két háború közötti jugoszláviai magyar (kisebbségi) szellemi élet kutatása a jugosz-

lávosodó magyarságnak az irodalomközpontú rétegét sem érdekelte, hiszen abból csupán keveset engedett hasznosítani a tartományi politika, s az egyre nyilvánvalóbb egynyelvűsödés mind a szótárkészítés munkálatait, mind pedig a kontrasztív nyelvtan készítését magától értődően tette fölöslegessé, ill. megtűrtté, kultúrpolitikai dísz tárggyá. Pl. a szerhorvát–magyar szótár anyaga akkor már egy évtizede cédulákon és számítógépben várta a sorsának jobbra fordulását.

Ez különösen azoknak fájhatott, akiknek pedagógiai képességeik is voltak. Közöttük főleg Hornyik Miklós volt ilyen, annál is inkább, mert korábban egy ideig mint gyakorlatvezető tanár a kiváló előadói stílusának, szellemes lényeglátásának köszönhetően népszerűsége tett szert az egyetemisták között. Kezdetben Hornyik intézetbeli fogadtatása a lehető legkedvezőbb volt. A fölvételekor (1979) és az újraválasztásakor (1982) a Szelei István, Bori Imre és Bosnyák István által aláírt két referátum a lehető legjobb minősítést adta róla. A Podolszki említett cikkében hivatkozott dokumentumok szerint Hornyik képességének jellemzője a »komoly hozzáállás, elmélyült elemzés, meggyőző érvelés, helyénvaló eszmei álláspontok, szigorú esztétikai követelmények«, mert ő »mindig a tiszta jellem és az etikai függetlenség híve«, aki a »végsőig elfogulatlan« s »az időszzerű esztétikai, társadalmi, irodalmi és művelődési kérdések jó ismerője.« 1982-ben az előlegezett bizalom beigazolódott: »Rendszeresen és időben teljesíti feladatait. Már munkába állása első évében világosan bizonyította, hogy a legösszetettebb feladatok elvégzésére is felkészült.« Bizonyítékként kiemelik »az Élő szó című heti előadásorozat tervének és munkaprogramjának kidolgozását« – az Intézet munkatársai eredményeinek nyilvános bemutatása céljából. Kihangsúlyozták továbbá »odaadó munkáját és szerkesztői tevékenységét a Hungarológiai Közlemények című folyóirat körül«. Szerintük Hornyik »sokban hozzájárult a folyóirat koncepciójának fejlesztéséhez és korszerűsítéséhez, ugyanakkor Hornyik új munkatársakat is verbuvált«. Emellett ő »igen agilis és konstruktív tudományos munkatárs. Ezért az Intézetben és szélesebb körben is nagy tekintélynek örvend, nem utolsósorban épp annak köszönhetőleg, hogy mindig kollegiálisan és humánusan viszonyul az emberekhez.«

Hornyik azonban Bosnyáknál is súlyosabb (nacionalista) bélyeget viselt, s nem érhetett utol az oktatókat az uralkodó politika iránti lojalitásban, viszont ez akkor

is elsődleges volt, ha a tanárnak nem volt tehetsége az általa áttanulmányozott vagy fölkatott anyag érdekesítő tolmácsolásához. Hadd emlékeztessenek a Bori- és Szeli-féle kultúrpolitikához jól illeszkedő Gerold és Utasi már egy évtizeddel korábban megtörtént egyetemi révbeérésére!

Hogy pusztán a papíron rögzített tények szempontjából kinek milyen mértékben volt igaza ebben a személyeskedéssel súlyosan terhelt pörösködésben, azt még ha lehetséges volna, akkor sem lenne föltétlenül fontos eldönteni. Többé-kevésbé mindenki túloz és sérteget. Az igazság itt nem a részletekben van, hanem a lényegben, a kutatórészleg munkatársainak az érthető frusztrációjában. Akkor is, ha utóbb már közel sem dolgoztak annyit, mint korábban, s ha végül már némelyikük – ahogyan az ellenvád állítja – plágiummal számolt el eredeti kutatói eredmény helyett. Az oktatói részleg hangadói fölénye, a többségük és tekintélyüknek köszönhetően általuk irányított munkaellenőrzés, amely az évi eredmények értékelésekor kettős mércét érvényesített (aki az érdekeiknek megfelelt, annak elnézték a szabálysértést, akire nem volt szükségük, annak nagy túlzással olvasták a fejére a mulasztásait), csupán ilyen választ érdemelt.

Annál is inkább, mert a lázadók által fő ellenfélnek tekintett Bosnyák István, az Intézet akkori igazgatója erdélyi témájú ismertető témájú tanulmányában a következőképpen tekinti másodrendűnek az írástudó anyanyelvhez való ragaszkodását: Méliusz »írás értelmét vizsgáló szövegeinek vannak olyan lírai szólamai is, amelyekben a Szó, a Nyelv, az Anyanyelv bizonyos önértékének abszolutizálására, magával az íróemberi léttel történő kiegyenlítésére, az önbecsükbe-önszépségükbe való öregkori elmerülésre is sor kerül.« (H, 1978. 9. sz.) Ha egy romániai magyar írónak az ottani egészséges nyelvi közegben ilyen végletes gondolatai vannak, akkor milyen asszociációk lehetnek e tárgykörben az intézetbeli nyelvi, művelődéstörténeti, néprajzi, irodalom- és kapcsolattörténeti kutatóknak, akiknek a Méliuszénál sokkal nagyobb önámítással és mazochizmussal kellene abszolutizálni a nyelvet, amely fennmaradásának érdekében végzik kutatásaikat, s amelyet – egyikőjük kivételével – munka közben mint pusztuló anyanyelvüket kénytelenek elsiratni? Bosnyák e problémát, elsősorban Sinkó Ervin és B. Szabó György internacionalista munkásságában elmélyedve és az előadásaira készülődve, érezhetően kívülről szemléli. S ez el-

sősorban Hornyikot revoltálja, akinek a természetétől idegen a filológiai aprómunka, amellyel a végül is megkötött, rövid ideig tartó kényszer-barátság kellően meg nem becsült föltárási munkát eredményezett a Délbácska, ill. a Reggeli Újság c. lapok jelentőségének tudatosítását illetően.

A kutatórészleg munkatársai tehát a kétségbeesésüknek, az igazságérzetüknek próbáltak hangot adni a lázadásukkal. Kétségtelenül voltak túlzásaik, sőt olykor talán kisebb hazugságaik is (ilyen értelemben föltehetőleg igaza van Bosnyáknak, amikor az összefoglalójában machiavellizmust is emleget – HK, 1988. 77. sz.), azonban a nagyobb igazság kimondása érdekében ferdítettek tudatosan vagy öntudatlanul. Szabotársakcióik a felesleges vajdasági magyar értelmiségi posztmodern kiáltása volt – a lényegi hazugságok, a Magyar Tanszék által is hosszú távon nyugtázott beolvasztási politika ellenében. Ui. a »végül is hátha valami csoda történik« reményében a »minél rosszabb, annál jobb« maxima volt a lázadó kutatók között nem egynek a vezérelve, hiszen az oktatói részleg politikai kurzussal kiegészítő tanártekintélyei, szigorúan önmagában vett nyelvet és irodalmat tanítva, nem nevelték az egészséges nemzeti érzület megőrzésére, az önazonosság védelmére az ifjúságot, s ezzel kiszolgálták a jugoszláv politika beolvasztási igényeit. Hogy Hornyiknak kényszerigazgató ambíciói lettek volna, miként az ellenvád állította, legfeljebb tréfaként fogadható el, ti. az addig befejezett sajtótörténeti kutatásai – ha a marxizmus okos alkalmazásával készültek is – a két háború közötti szerb nacionalizmus etnocíd tetteit voltak kénytelenek feszegetni. A tartomány jugoszláv szellemű pártemberei már a belgrádi fenyegetettségük miatt sem érdeklődhetek ez iránt.

Podolszki cikkének posztumusz közlését követően (1989-ben) tehát újra nyilvánosságra kerültek az elmentetek, először a 7 Napban, később pedig a Magyar Szó Közös íróasztalunk c. rovatában. A munkahelyükről eltávolítottak (Hornyik Miklós, Pastyik László, Junger Ferenc és Keck Balázs) és az erkölcsi károsult (Mikes Melánia) hosszan sorolták a sérelmeiket, s a demokratizáltabb légkört kihasználva az őket manipuláló bürokratahálónak a csomópontjait is megjelölni igyekeztek. Arról cikkeztek viszonylag nyíltan, amiről korábban legfeljebb négy szemközt, esetleg kisebb társaságban volt ajánlatos beszélni. Az érintettek, immár a politikusok is

– nem mindig ügyesen – védekezni próbáltak a válaszaikban.

Tünetértékű azonban, hogy a Magyar Szó, egy, a vitát már megsokalló és kellemesebb témákra áhítózó nyugalmazott alezredes közbeszólására hivatkozva, s az oktató részleg végszavával zárja be a végtelen felé burjánzó kegyetlen vitát (1989. VI. 4.).

Hornyik tekintélyének intézetbeli zuhanásával a műveihez való viszony is megváltozott. Nemcsak az embert ítélték el a lázadása, a fölbujtó tevékenysége és a munkátlansága miatt, hanem a műveit is. Gerold és Utasi a **Titokfejtők** c. Hornyik-könyv (1988) kapcsán – miként nem egyszer más esetben – együttesen látnak hozzá kollégájuk lejáratásához (H, 1988. 3. sz.). Olyan benyomást akarnak kelteni, mintha Hornyik öntetszelgő dilettáns lenne, aki, az értekező próza fáradsalmait elkerülendő, felszínes viccelődéssel akarja elkápráztatni az

olvasóját. Emellett – az érdekei szerint – pontatlan hivatkozásokkal támad és megmosolyogtató megalkuvással véd. Valóban van egyoldalúság és felületesség Hornyik vitatott írásaiban, azonban a szerző – ha nem rendelkezik kellő fölkészültséggel – aligha lett volna képes a válaszában megleckéztetni a támadóit (az oktatói részleg képviselőit) a filológiai pontosságigényét csillogtatva és az esszéírás módszerszabadságára hivatkozva.

Ebben a valós és vélt hibákat kereső, a művön keresztül az embert megsemmisíteni igyekvő szellemi párbajban az a legmegdöbbentőbb, hogy azok ellenében kényszerül védekezésre és ellentámadásra Hornyik, akiket néhány évvel korábban elbűvölt a kritikai és tudósi erényeivel.

Rövidítések: MSZ – Magyar Szó, 7N – 7 Nap, H – Híd, HK – Hungarológiai Közlemények, ÚS – Új Symposion